

VHOD Z DVORIŠČA: OBRTNIKI NA MARIBORSKIH DVORIŠČIH V 19. IN 20. STOLETJU

Mestna dvorišča so bila zlasti v preteklosti izrazito večnamenski prostori. Poslopja in naprave za gospodarske in gospodinske namene stanovalcev je marsikje dopolnjevala ponudba obrtnikov. Čevljarji, mizarji, fotografi, kovači, kleparji, kolarji in drugi obrtniki so bili lahko tudi hišni posestniki, velikokrat pa so bile obrtne delavnice oddane v najem. Nekatere mariborske ulice so na dvoriščih gostile več obrtnikov kot druge – več jih je bilo v starejših, tradicionalno obrtniških ulicah, manj v mlajših predelih mesta. Stanovalce in hišne posestnike so občasno motili hrup, dim in vonj, ki ga je obrtno delo povzročalo, največkrat pa so z obrtniki živeli in delali v sožitju.

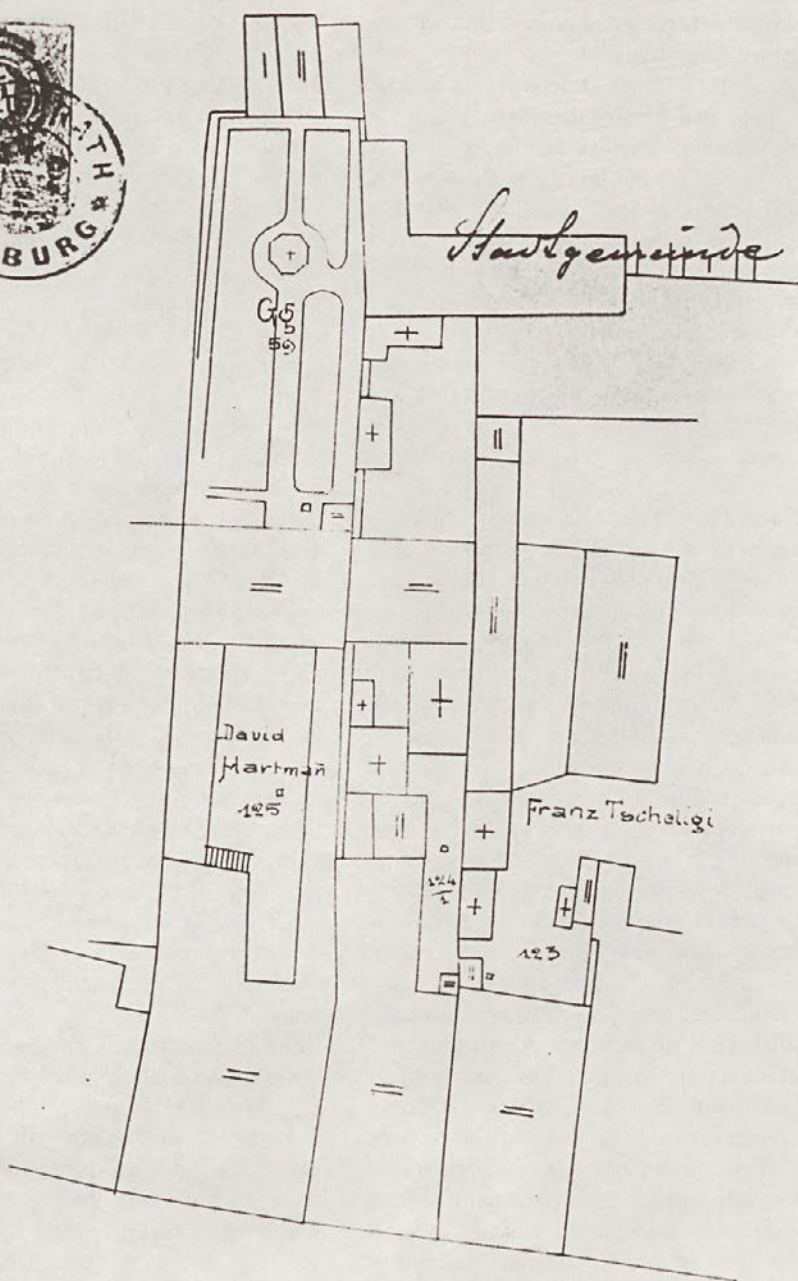
Uvod ali dvorišča kot večnamenski prostori

Večina stanovanjskih ali stanovanjsko poslovnih hiš, ki so bile v Mariboru zgrajene pred drugo svetovno vojno, za seboj skriva večjo ali manjšo funkcionalno parcelo, ki spada k hiši. Hiše znotraj nekdanjega mestnega obzidja imajo ali so v preteklosti pogosto imele prostrane površine. Take so na primer hiše na severnem delu Koroške ulice, v Orožnovi ali Slovenski ulici. Njihove velike dvoriščne površine se po srednjeveški šegi delijo na sprednje gospodarsko dvorišče takoj za hišo, ki ga ponavadi obdaja še kak dvoriščni trakt, in na zadnji del, imenovan vrt. V nekaterih ulicah, kjer je prostora manj, recimo v Gosposki, se za obrtno ali trgovsko-stanovanjskimi poslopji na majhnem prostoru stiskajo nujni dvoriščni trakti, vrtov ali velikih odprtih površin pa v takih delih mesta ni. Hiše v srednjeveško zasnovanem delu mesta so večinoma enonadstropne. Ulični del poslopja je v pritličju na ulico najpogosteje obrnjen s trgovskim lokalom ali obrtno delavnico. V nadstropju so bili vsaj prvotno bivalni prostori trgovca ali obrtnika, ki je v isti hiši delal in tudi živel. Prvotno so v taki hiši stanovali vsi člani produkcijske skupnosti, ki jo je mogoče enačiti s hišno skupnostjo. Gre za člane sorodstveno povezane družine, pa še za posle, trgovčeve ali obrtnikove pomočnike, vajence in druge, ki so pripomogli k hišni produkciji. Najemniške hiše, grajene v drugi polovici 19. ali v začetku 20. stoletja, so že ob gradnji dobile podobne dvoriščne površine kot starejše mariborske hiše – če je bilo dovolj prostora, so se raztezale v večji ali

manjši vrt, če ga je primanjkovalo, so stanovalci razpolagali vsaj z gospodarskim dvoriščem za hišo. Primere takih hiš je mogoče najti v ulicah, ki so nastale potem, ko se je mesto sredi 19. stoletja začelo širiti na sever in severovzhod – proti železniškemu kolodvoru, na primer v današnjih ulicah Krekovi, Gregorčičevi in Maistrovi, na Partizanski cesti in drugje. Tudi take hiše so lahko imele v pritličju trgovski ali kak drug lokal, v nadstropjih, teh je bilo ponavadi več, pa se je znašlo razmeroma veliko število najemniških stanovanj, ki so jih vsaj sprva večinoma naseljevale uradniške družine.

Dvorišča hiš, tako srednjeveško zasnovanih kot novejših, najemniških, so bila v 19. in 20. stoletju izrazito večnamenske površine. Njihovo funkcionalnost je mogoče razdeliti na več skupin.

Posebej v prvi polovici 19. stoletja so bila dvorišča deloma še agrarno-gospodarske površine. Nič izjemnega ni bilo, če se je za meščansko hišo ob koncu prvega, gospodarskega dvorišča znašel hlev. Hlevov za konje je bilo za hišami precej še v prvi polovici 20. stoletja, a konje so bolj potrebovali za prevoz. Hlevi za prašiče in krave v nekaterih načrtih mariborskih hiš pa zagotovo pričajo o delni agrarni dejavnosti meščanov, sicer trgovcev in obrtnikov. Tudi večje vrtno površine v zadnjem delu parcel za hišami je mogoče označiti kot površine za agrarno dejavnost. Največ dvoriščnih poslopij je bilo povezanih z gospodinjstvom. Do začetka 20. stoletja so številni zasebni vodnjaki za hišami pripomogli k večji ponudbi vode (poleg javnih vodnjakov na mestnih površinah). Z gospodinjstvom so neposredno povezane tudi drvarnice, jame za smeti in pepel, pralnice in raznovrstne priprave za

Dolge srednjeveške parcele - ulična poslopja, dvorišča in vrt - na Koroški 4, 6, 8 leta 1894 (vir: PAM, Uprava za gradnje in regulacijo, Koroška 6).

sušenje perila.

Podobno funkcijo imajo zgodnejše remize za shranjevanje vozov, ki so bile vedno v neposredni bližini konjskega hleva in mlajše garaže za avtomobile. Omenjajo tudi lope za shranjevanje vrtnega ali drugega orodja in shranjevanje drugih stvari, ki jih ni mogoče shraniti v stanovanju.

Mnogi večji ali manjši dvoriščni trakti, ki jih z ulice sploh ni mogoče videti, so bili ali so še namenjeni bivanju, ponavadi na nižji stopnji bivalnega standarda. Pospešeno so jih začeli graditi v drugi polovici 19. stoletja, ko je mesto zaradi procesa industrializacije in urbanizacije zajel val

stanovanjske stiske. Hišni posestniki, zlasti tisti znotraj nekdanjega mestnega obzidja, so se pogosto odločili zgraditi, dograditi ali nadgraditi dvoriščne trakto in v njih največkrat urediti manjše, eno- ali dvocelične bivalne enote, namenjene oddajanju.

Čeprav je v virih za zgodnejša obdobja za to teže najti dokaze, so Mariborčani dvorišča vsaj od 20. stoletja uporabljali tudi kot prostore za sestajanje, oddih, igre in počitek na prostem, v neposredni bližini doma.

Skozi obe stoletji je mogoče na podlagi gradbenih načrtov in adresarjev spremljati tudi dejavnosti, ki sta stalno potekali na

dvoriščih - to sta obrt in včasih celo mala industrija. Čeprav se zdi, da so mestna dvorišča predvsem površine, namenjene ljudem, ki v hiši prebivajo, se izkaže, da so jih občasno (in jih ponekod še) uporabljali tudi za dejavnosti, ki so na sicer razmeroma zasebne površine za uličnimi poslopji privabljalje tudi ljudi, ki tam niso prebivali.¹

Dvoriščni obrtniki - lastniki ali najemniki

Večina obrtnih in trgovskih lokalov je bila največkrat umeščena v pritlični del uličnega poslopja, tako da je bil dostop mogoč neposredno z ulice. Zelo pogosto pa so lokali z zadnjim delom, s skladišči ali delavnicami, segali tudi v zadnji del hiše in se odpirali tudi na dvorišče. V okviru tega besedila so me zanimali zlasti tisti obrtniki, ki so imeli prostore na dvoriščih. Večkrat gre za prostore v enem od dvoriščnih traktov, včasih pa so bile njihove delavnice čisto ločeno nekje na dvorišču, zraven številnih drugih dvoriščnih poslopij in priprav.

V nekaterih adresarjih, razen v seznamih posamičnih obrtnikov glede na njihovo dejavnost, so tudi podatki o imenih obrtnikov, kraju njihovega bivanja in hišnih posestnikih. Tako je bilo mogoče vsaj za nekatere dvoriščne obrtnike od konca 19. stoletja sestaviti podatke in sklepati, ali so delali tam, kjer so stanovali, ali so bili sami lastniki poslopij ali pa so jih imeli le v najemu. Dlje ko sezemo v preteklost, pogosteje se izkaže, da je obrtnik tudi hišni posestnik ali da je z njim vsaj v ožjem sorodu in da v hiši, kjer stanuje, tudi prebiva. To velja zlasti za tiste obrtnike, ki so delovali znotraj nekdanjega mestnega obzidja. V 20. stoletju pa je mogoče najti tudi take, ki so stanovali drugje, v mestnem središču pa so imeli na enem od dvorišč najeto obrtno delavnico.

Kot so bile raznovrstne obrtne storitve, ki so jih ponujali v mestnem središču, so bile raznovrstne tudi obrtne dejavnosti, ki so potekale na mariborskih dvoriščih. Spričo izrednega transportnega pomena konj, pa tudi zaradi drugih storitev kovačev, je bila pogosta kovaška dejavnost. Eden od kovačev, Franz Werhonig,² je proti koncu

¹ Povzeto po Ferlež 1999.

² Imena so navedena po viru, čeprav gre pogosto za nemško različico slovenskega imena.

19. stoletja³ delovalo na dvorišču Slovenske ulice 26.⁴ Adresar (Adressbuch und ... 1899, ustrezne rubrike) ga navaja tudi kot hišnega posestnika na tem naslovu, kar lahko pomeni samo to, da gre za prebivanje in produkcijo na enem mestu. Werhonig je očitno primer obrtnika, ki je še ob koncu 19. stoletja združeval oboje na istem mestu. Njegova hiša je bila bivalna in produkcijska enota. Werhonigova kovaška delavnica je stala ob koncu parcele kot samostojno poslopje. V enem od dvoriščnih traktov je bila še lopa za podkovanje, kamor so Mariborčani očitno vodili svoje konje. Na istem dvorišču so bili tik ob obrtnih prostorih še konjski in svinjski hlev, kočijaževa soba, gnojna jama, remiza, drvarnice in lope.⁵ Kovaška delavnica se je na dvorišču Slovenske ulice 26 ohranila vsaj do dvajsetih let 20. stoletja, ko so jo nadgradili in v nadstropju uredili še čevljarstvo. Na isto dvorišče očitno se niso prihajali »obuvat« le konji, ampak tudi ljudje. Adresarji (Adresar Dravske ... 1935; Mariborski adresar ... 1925; Adresar za ... 1931) iz časa med obema vojnama navajajo novega kovača - Emerika Laningerja (tudi Leningerja), ki je prav tako stanoval v isti hiši, verjetno v enonadstropnem uličnem poslopju Slovenske 26. Na delo torej ni odhajal daleč od doma, ampak le čez domače dvorišče, čeprav je bilo v tem času že povsem običajno prebivati na enem koncu mesta, na delo pa odhajati na drugega. Toda obrtno in trgovsko središče Maribora je tradicijo združevanja bivanja in poklicne dejavnosti obrtnikov na istem mestu ohranilo še dolgo v 20. stoletje. Kovaška in čevljarstva obrt je bila v mestnem središču, kar je bilo za meščane, ki so potrebovali storitve obeh obrtnikov, verjetno zelo priročno. Poleg tega se jima je v tridesetih letih na istem dvorišču pridružila še kotlarska delavnica s skladiščem, ki so ju uredili v nekdanji dvoriščni lopi.

Drugače je bilo v primeru kovača Antona Mlakerja. Ta je imel ob koncu 19. stoletja delavnico na dvorišču Koroške ceste 6, lastnik hiše pa je bil Adalbert Fiebiger (Adressbuch und ... 1899).

Na istem dvorišču je bilo približno v istem času tudi mizarstvo, ki je sploh zelo pogosta dvoriščna obrtna dejavnost. Lastnik hiše je bil Ludwig Agresch (Adress-Buch ... 1884), ne pa mizar.

Obe delavnici sta bili tako najverjetneje v najemu. Poleg njiju so bila na dvorišču še številna neobrotna poslopja.

Ko smo že pri mizarstvu - tudi na Koroški cesti 24 je bilo v začetku 20. stoletja mogoče vstopiti na dvorišče in poiskati

mizarja, mizarstvo je delovalo poleg velikega pekarskega obrata, ki ima na tem naslovu dolgo tradicijo.

V dvajsetih letih 20. stoletja je bila hiša na Koroški cesti 6 v rokah novega lastnika - Huga Starka, znanega trgovca z usnjem. Trgovanju z usnjem seveda ne moremo reči obrt, vendar je imel lastnik na dvorišču prostor za skladišče kož. Ker jih je bilo treba tudi sušiti, so to počeli na dvorišču. Vsa površina za hišo je bila zaznamovana s to dejavnostjo, saj so dvorišče zaradi specifičnega vonja baje v rojih obletavale muhe, zadrževanje v prostorih, ki so bili obrnjeni proti dvorišču, pa je bilo za stanovalce pogosto zelo neprijetno (ustni vir).

Ključavničarska delavnica na Slovenski 28 sicer ni tipično dvoriščno poslopje, saj so jo leta 1893 dogradili nekoliko zahodno od središča parcele, a kljub temu gre za dejavnost v ozadju, ki se je je spet lotil hišni posestnik - Karl Pirsch (Adressbuch ... 1899). Fotografski atelje v bližini pa je bil, nasprotno, oddan v najem.

Lastnica hiše na Slovenski 8 je bila ob koncu 19. stoletja Maria Zeni (nav. delo). V dvoriščnih traktih za hišo je bilo več prostorov. V enem od traktov je bila tudi kleparska delavnica, po adresarju jo je vodil Jos. Zeni. Zelo verjetno gre hkrati za lastništvo hiše in vodenje obrtne dejavnosti, saj sta bila lastnica in obrtnik očitno v sorodu. Zanimivo je, da sta bila na dvorišču tudi konjski in svinjski hlev, prostore nad delavnico pa so leta 1889 nadgradili z bivalnimi prostori. Tisti, ki je tam stanoval, je poslušal tudi zvoke kleparske dejavnosti.

V prvem desetletju 20. stoletja so na dvoriščih zgradili nekaj posebnih obrtnih prostorov - fotografskih ateljev. Največkrat gre za prosto stoječa poslopja s steklenimi strehami in stenami, ki so fotografom dajale dovolj naravne svetlobe. Poleg osrednjega prostora - ateljeja za fotografiranje je tako poslopje ponavadi obsegalo še sprejemnico za stranke, temnico in pisarno v ozadju. Hišni posestnik je fotografski lokal na dvorišču največkrat oddal v najem. Slovenska ulica je v prvem desetletju 20. stoletja pridobila več fotografskih ateljev. Fotograf Josef Wagner je uporabljal atelje na dvorišču hiše na Slovenski 4, v kateri je vsaj v dvajsetih letih tudi stanoval (Mariborski adresar ... 1925). Atelje je bil v nadstropju dvoriščnega trakta in je vključeval vse že omenjene dele tipičnega fotografskega ateljeja, vštevši steklene dele. V prtiličju trakta, skoraj neposredno pod ateljejem, pa je bil še leta 1905 konjski hlev z remizo za vozove in sobo za kočijaža. Leta 1908 so te prostore

preuredili v kuhinjo in skladišče.

V istem času je bil fotografski atelje tudi za hišo na Slovenski 16. Uporabljal ga je fotograf Hans Prader (Marburger ... 1910). V dvajsetih letih 20. stoletja pa je bil najemnik fotograf Franc Kurnik. Takratni lastnik hiše, Robert Stöhr, je leta 1921 mestnim gradbenim oblastem napisal prošnjo, ki zelo nazorno kaže razmerje med hišnim posestnikom in fotografom - najemnikom dvoriščnega ateljeja: »Z odlokom z dne 8. oktobra 1920 naročilo se mi je popravilo fotografskega ateljeja v moji hiši Slovenska ulica št. 16. Ta fotografski atelje ima od strani stanovanjskega urada odkazanega neki Franc Kurnik in spadata k ateljeju tudi še dve sobi. V svrhu popravila fotografskega ateljeja stopil sem v zvezo z Francom Kurnikom in mu predlagal, da me za stroške tega popravila na ta ali oni način naj primerno odškoduje. Popravilo stane po najnižji kalkulaciji najmanj 20.000 K. Kurnik mi pa plača mesečno za atelje in za dve sobi le 50 K najemnine. Pri kalkulaciji, da stanejo od zneska po 20.000 K letni obresti gotovih 1200 K, medtem ko mi plača Kurnik na najemnici le 600 K, je samo na sebi umevno, da na popravilu ateljeja nimam nikakršnega interesa. Smatram, da dolžnosti hišnega posestnika ne gredo tako daleč, da bi se moral od svojih najemnikov pustiti izrabljati, vsled česar prosim, da se fotografski atelje oblastveno zatvori.« Lastnik nepremičnine je obljubil, da bo uredil dve bivalni enoti v zameno za dotrajani fotografski atelje, ki mu namesto dobička prinaša izgubo (PAM, Uprava ... MA/1405).

Fotografski ateljeji so kot samostojna dvoriščna poslopja nastajali tudi zunaj starega mesta. Leta 1902 je dal dolgoletni mariborski fotograf Ludwig Kieser zgraditi tako poslopje na dvorišču današnje Gregorčičeve ulice 20. V hiši je tudi prebival. Fotograf Franc Dolenc pa je med obema vojnoma fotografiral v ateljeju na dvorišču Partizanske 35 v bližini železniškega kolodvora.

Nekatere obrtne dejavnosti na dvoriščih so povzročale več hrupa. Fotografiranje je bilo, recimo, razmeroma mirna dejavnost. Nekoliko glasnejše je bilo kotlarstvo, ki je bilo na zemljiščih za hišo dokaj pogosta dejavnost. Zanimiv je primer družine Glumac. Nekateri adresarji omenjajo kot kotlarja Demetra Glumca, drugi pa Elize Glumac. Glumčevi so bili sicer lastniki najemniške hiše na Partizanski cesti 33, a sami tam očitno niso stanovali, saj adresarji kot njihov naslov navajajo hišo na Vojašniški 9 (Mariborski adresar ... 1925; Adresar za ... 1931).

Kotlarji so imeli med obema vojnoma nekaj

Obrtna delavnica na dvorišču Koroške 18 leta 1998 (foto: Jerneja Ferlež)

več obrtnih delavnic, nekaj se jih je ohranilo do nedavna, čeprav jih je na začetku 21. stoletja manj kot v preteklih dveh stoletjih. Kdor potrebuje storitve čevljarjev, nožarjev, kleparjev, fotografov, ključavničarjev in nekaterih drugih obrtnikov, mora še vedno stopiti skozi hišno vežo na katero od dvorišč. Gre seveda za najete lokale, pred drugo svetovno vojno pa so bili to lahko tudi obrtni lokali lastnika hiše. V tem primeru je bilo razmerje bistveno manj sporno, saj sta bila lastnik in obrtnik ista oseba ali pa sta bila v sorodu. Do sporov, ki so se občasno pojavljali, kadar je šlo za najemno razmerje, tako ni prihajalo.

Obrtniške ulice

Vse ulice znotraj nekdanjega mestnega obzidja so v uličnih poslopih in na dvoriščih pogosto gostile obrtne delavnice. Do druge polovice 19. stoletja je večina obrtnikov delovala prav na tem območju. Obrtna tradicija tega dela mesta pa se je ohranila še dolgo potem, ko se je začel Maribor širiti proti severu, severovzhodu in pozneje proti jugu. Tako tudi pred 20. stoletjem gostota obrtnih lokalov ni bila povsod enaka. Izrazito obrtniška ulica, ki je tudi v ozadju, na dvoriščih, skrivala največ obrtnih lokalov, je bila Slovenska ulica. Ne samo fotografi, ki so se tu naselili na začetku 20. stoletja, tudi kovači, kolarji, kleparji, ključavničarji in številni drugi obrtniki so svoje stranke privabljali na dvorišča Slovenske ulice. Gosposka ulica, prav tako izredno pomembna poslovna ulica starega dela Maribora, je bila bolj trgavska. To pa ne pomeni, da tudi tu ni bilo

3 Podatki temeljijo na izrisih v gradbenih načrtih. Ti so nastali, ko so se lotili dozidav ali prezidav na dvoriščih. Gre seveda za določeno leto, a obrtne delavnice so bile na mnogih dvoriščih že pred tem in so tam seveda ostale. Dopolnjujejo jih podatki iz adresarjev, ki se spet nanašajo na določeno leto. Ker ne morem natančno določiti let, ko je obrtnik deloval na določenem dvorišču, navajam okvirno obdobje, ki ga je mogoče na podlagi obeh virov z gotovostjo potrditi.

4 Zaradi preglednosti sem uporabljala le današnja imena ulic. V preteklih dveh stoletjih se je večina ulic seveda enkrat ali večkrat preimenovala.

5 Omenjena dvoriščna poslopja so povzeta po gradbenih načrtih, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor v fondu Uprava za gradnje in regulacijo. Načrti so označeni s številko (pri Slovenski 26 PAM, Uprava za gradnje in regulacijo, MA/1411), a jih najlaže najdemo po današnjem naslovu - ulici in hišni številki, zato v nadaljevanju ne bom znova navajala vira.

obrtne loppe, ki naj bi bili v izredno slabem stanju. Uradniki so po komisijskem ogledu zapisali, da sta obe loppe leseni, ena krita s pločevinastimi ploščami, druga pa z lepenko. Prva je bila velika približno 7 x 2 metra, druga pa 10 x 3,5 metra. Obrtnikoma sta se kljub temu zdeli izredno dragoceni, saj sta trdila, da je bilo v tem času v mestu skoraj nemogoče najti delavnico za najem. Kolarska delavnica in delavnica za izdelovanje tehtnic sta kot po naključju hkrati zasedali tudi dvorišče na Partizanski 19 v tridesetih letih 20. stoletja. Prva je bila preurejena nekdanja loppa, drugo pa so v te namene dogradili v dvoriščnem traktu. Na mariborskih dvoriščih je bilo seveda še

delavnic tudi v obrtniški Slovenski ulici. Nekdanjo loppo je lastnik hiše na Slovenski 26 preuredil v delavnico, enako pa tudi Maks Weiss na dvorišču Slovenske 28. Lastnica te hiše je bila Terezija Weiss, očitno Kotlarjeva sorodnica, ki pa ni bila v najboljših odnosih z drugima obrtnikoma na istem dvorišču. To sta bila najemnika Karel Ussar, izdelovalec tehtnic, in kolar Vinko Borstner. Oba sta imela na dvorišču Slovenske 28 neugledni loppe, kjer sta delala in shranjevala material. Najela sta ju že od prejšnjega hišnega posestnika, novi posestniki Weissovi pa se je zdel ta najem sporen. Podobno kot Stöhr je skušala doseči preklic najema, saj sta ju motili

obrnikov za uličnimi poslopji. Na tesnih dvoriščih so svojo dejavnost opravljali barvarji, medičarji in drugi. Tudi Koroška cesta kot nekdanja promenadna ulica in starejše poslovno središče mesta je razmeroma pogosto gostila obrtnike. Med njimi so bili na primer mizarji, peki in kovači.

Vsekakor je mogoče ob spremljanju gradnje v različnih delih mesta trditi, da so ulice starega mestnega jedra močno obrtno tradicijo ohranjale. Tu so tudi v 20. stoletju najpogosteje urejali, dograjevali ali preurejali obrtne lokale, tudi na dvoriščih. Slovenska ulica je bila pri tem vsekakor v ospredju.

V drugi polovici 19. stoletja so začeli na podlagi regulacijskih načrtov graditi dele mesta z večjimi najemniškimi stanovanjsko-poslovnimi poslopji, vendar na teh območjih obrt večinoma ni bila razvita. Dvorišča novih najemniških hiš v današnjih Krekovi, Gregorčičevi, Razlagovi, Partizanski, Maistrovi in drugih ulicah so bila večinoma namenjena stanovalcem in njihovim gospodarskim potrebam. Tu so bile urejene pralnice, drvarnice, hišniška stanovanja, vodnjaki, jame za pepel in smeti, obrtnikov pa v dvoriščnih traktih večinoma še ni bilo. Postopoma pa se je tudi to začelo spreminjati. Zlasti na Partizanski cesti so obrtniki vedno pogosteje najemali poslopja za hišami, saj se je ta del mesta, proti železniškemu kolodvoru, vse bolj spreminjal v poslovno središče. V Gregorčičevi so na začetku 20. stoletja na dvorišču zgradili fotografski atelje. Tudi na nekaterih drugih dvoriščih v mlajših predelih mesta so se pojavile posamične obrtne delavnice, a gostote iz mestnega središča niso nikoli dosegle. Za nekaterimi najemniškimi hišami so nastale nenavadno velike delavnice ali kar sklopi delavnic, v katerih so se ukvarjali z dejavnostmi, ki jih je že mogoče imenovati industrija in ne več obrt. Besedo industrija je imelo večkrat že njihovo ime. Taki sta bili veliki šiviljski delavnici na dvorišču Gregorčičeve 24 in Krekove 14 ali obrat Podravske tiskarne za hišo na Gregorčičevi 16.

V nekdanjem bivalnem dvoriščnem traktu Krekove 14 je bila v dvajsetih letih 20. stoletja konfekcijska tovarna Franca Skuška, ki je imel objekt v najemu. V pritličju so bile garderobe, umivalnica, manipulacijski prostori in stranišča. V nadstropju dvoriščnega trakta je bila šivalnica s kar petdesetimi šivalnimi stroji. O hrupu, ki so ga povzročali stroji in ki je moral biti dokaj neprijeten, priča opozorilo, da je treba hrup zaradi bližine gimnazije čimbolj zmanjšati (PAM, MOM

298/2203/1929).

Podoben je bil obrat Maksa Durjave za izdelovanje perila na dvorišču za najemniško hišo na Gregorčičevi 24. Durjava, ki je bil takrat tudi hišni posestnik, je v dvajsetih letih dogradil velik dvoriščni trakt s šivalnico, pralnico, umivalnico in drugimi prostori za svoj šiviljski obrat. V dvajsetih letih naj bi bilo v obratu zaposlenih okrog sto delavcev. (Leskovec 1991, 365).

Ker so taki obrati verjetno resnično motili bivanje v stanovanjih in gibanje po dvoriščih, so se stanovalci začeli pritoževati nad pretirano industrijsko ali preglasno obrtno izrabo prostorov oziroma površin za hišo, saj so jih razumeli kot prostore oziroma površine, ki so namenjeni tudi njim.

Motena zasebnost

Zasebnost je na lestvici vrednot, ki jih stanovalci ob dvoriščih za hišami, kjer prebivajo, zelo cenijo. Nekatera dvorišča so celo zaprta in za nestanovalce nedostopna. Toda prostori za hišami, ki gostijo obrtnike, seveda ne spadajo mednje. Vsaj v času, ko obrtniki delajo, mora biti tako dvorišče dostopno tudi strankam, torej ljudem, ki s hišo sicer niso povezani. To pa še ne pomeni, da tam ni drugih običajnih dvoriščnih poslopj in naprav. Obrtno delo in gospodarski ter gospodinjiski opravki stanovalcev potekajo sočasno in na istem mestu. Stanovalci se prišlekov od zunaj ponavadi navadijo in jih bolj ali manj tolerirajo. Ponekod vhod na dvorišče zapirajo, ko poteče obrtnikov delovni čas. V sožitju največkrat živijo tudi stanovalci in obrtniki, pomočniki in vajenci.

Občutenje zasebnosti se je spreminjalo. Dokler je bila hiša stanovanjska in produkcijska enota, v kateri so obrtniki z družino v širšem smislu tudi prebivali, na dvorišču ali kje drugje v hiši pa tudi delali, seveda ni mogoče govoriti o moteni zasebnosti. Obrtniki in stanovalci so bili v tem primeru večinoma isti ljudje. Njihovo zasebnost bi utegnile motiti kvečjemu stranke, a teh so bili veseli. Razvoj pojma zasebnosti v današnjem pomenu je povezan z vse večjo vlogo družine kot ločene skupnosti in s procesoma industrializacije in urbanizacije, ki ločujeta prostor prebivanja od prostora dela.

Začetek 19. stoletja, večinoma pa tudi čas ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja, je v Mariboru še čas izrazite gospodarske in gospodinjinske izrabe dvorišč, ki je pozneje postopoma izginjala. Funkcija dvorišč se je

namreč prenesla v stanovanja ali v notranjost hiše – dostop do vode in kuriva, pranje, sušenje perila, odlaganje smeti. Mestno središče je še dolgo (vsaj ponekod) gostilo hišne posestnike, ki so imeli hkrati na lastnem dvorišču tudi obrt. Zaradi močne obrtne tradicije je bil vstop nestanovalcev na obrtniška dvorišča seveda povsem običajen in nemoteč.

Spore z lastnikom hiše so imeli obrtniki najemniki, bili pa so moteči tudi za druge stanovalce. Manj možnosti za to je bilo v manjših hišah s srednjeveško zasnovo, kjer je manj stanovalcev. Najemniške hiše iz druge polovice 19. stoletja in mlajše, v katerih je bilo večje število stanovalcev, so že pogostejše prizorišče nestrinjanja stanovalcev z neznanci ali hrupom iz obrtnih delavnic za hišo. Ker so imeli novejši predeli mesta tudi bistveno manj obrtne tradicije, so bili stanovalci do nje tudi manj tolerantni.

Stanovalce so pred pretirano izrabo dvorišč za obrtno dejavnost deloma ščitili že zakoni. Stavbni red iz leta 1857, ki je veljal vse do tridesetih let 20. stoletja, je v paragrafu 25 določal: *»Poslopja za hrupeče in hude ali škodljive sopare škreče ali sicer nadležne opravila, potem tike, pri katerih se večji ogenj kuri, kakor pri mžilarjih, pekarjih in enakih obrtnikih, naj so od drugih nekaj oddaljene, in poslednje ako je mogoče ločene od kakih gospodarskih poslopj postavljajo, v nasprotnem pa se med njimi naj opaže zidajo.«* (Stavbni ... 1857, 50)

Določila tega zakona so pogosto navajali tisti, ki so se pritoževali čez obrtnike na dvoriščih.

Obrtniki, ki so delali na dvoriščih v mlajših predelih mesta, so imeli pogosteje težave kot obrtniki v starem obrtno-trgovskem središču. V skrbi za zdravje in udobje stanovalcev najemniške hiše na Partizanski cesti 33 so mestne gradbene oblasti Demetru Glumcu skoraj preprečile kotlarsko obrt, vendar je v mnenju ministrstva za trgovino in industrijo v Ljubljani obrt označena za ne pretirano motečo: *»Iz zdravstvenega stališča pride v poštev: prah (pepel), slabi vzduh (od ognjišč) in pa ropot. Prah se prepreči s pravilno in snažno manipulacijo, česar zdravstveni izvedenec ni omenil v svojem mnenju. Slabi vzduh v taki delavnici ne pride v poštev, ako so dimniki naravnost iz delavnice izpeljani nad streho; tudi tega vprašanja se ni noben član komisije dotaknil. Kar se tiče ropota, kateri je zvezan z izvrševanjem kotlarske obrti, se pa mora priznati, da je neznosen v slučaju, ako se obrt izvršuje v velikem. V tem konkretnem primeru, ko se bo pa obrt izvrševala le v malem obsegu, pa ta ropot gotovo ne bo tak,*

da bi oškodoval sosede osobito, ako se bo obrt vršila pri zaprtih oknih in vratih. Zoper to odločbo ni nadaljnje pritožbe.» (PAM, Uprava ... MA/956)

Zdi se, da so stanovalce in mejaše skrbeli zlasti dim iz obrtnih delavnic, ki bi utegnil prihajati v notranjost stanovanj, pa hrup in celo smrad, ki ga je omenila stanovalka s Koroške 6, kjer je bilo na dvorišču skladišče kož z roji muh. Zgodilo se je celo, da so se stanovalci hiše na Gregorčičevi 24 bali, da bo na dvorišču eksplodiralo, saj je bilo tam skladišče podjetja firme Bliedorf & Co. Izkazalo se je, da gre le za kozmetične izdelke in da je skrb pretirana. Pritoževali so se tudi stanovalci in lastniki hiš v mestnem središču, vendar redkeje. To se je zgodilo na primer Ussarju in Borstnerju, ki sta bila v nemilosti hišne posestnice, nad njima pa niso bili navdušeni niti stanovalci.

Tudi po letu 1931, ko je začel veljati nov gradbeni zakon, so se tisti, ki jih je dvoriščna obrt motila, lahko sklicevali na njegov 35. paragraf: »Lastniki pekarn, podobnih peči in drugih obratovalnic, ki proizvajajo močan dim in ki so v mestnem okolju, morajo zavarovati s predpisano višino dimnikov ali z uporabo primernih tehničnih naprav okolico zoper dim, saje in neprijeten duh.« (Gradbeni ... 1931, 18)

Kljub pritožbam se zdi, da je vladala med obrtniki, stanovalci in lastniki hiš strpnost. Čeprav je bila hrupna ali »kadeča se« obrt včasih jabolko spora, je videti, da obiskovalci obrtnikov stanovalcev in lastnikov niso preveč motili. Informatorji jih danes opisujejo kot nekaj samoumevnega, če je obrt že dlje časa na njihovem dvorišču.

Fotografski ateljeji, ki so bili na dvoriščih zelo pogosti, so tipična obrt, ki na dvoriščni del privablja večje število ljudi. Sosedje se spominjajo velikih skupin svatov, ki so ob sobotah hrupno prihajale na »fotografska« dvorišča. Fotografirali so se tudi vojaki, zaljubljeni, skupine ob jubilejih ali posamezniki, ki so potrebovali fotografije za osebne dokumente. Nekaterim informatorjem so bili pogosti in raznovrstni obiski dvorišča celo všeč, saj so popestrili sicer mirno življenje za hišo. Pri tem ne stanovalcev ne obiskovalcev baje ni motilo, da so medtem v dvoriščni pralnici prali, zunaj obešali perilo ali pospravljali smeti, delali na vrtu ali posedali v kakem mirnem kotu dvorišča.

Po pričakovanjih je bila najbolj sporna industrijska dejavnost na dvoriščih najemniških hiš v bližini mestnega jedra. Mejaši so v eni od pritožb zapisali: »... ker že vrabci na strehah po celem Mariboru čivkajo, da taka tovarniška industrijska podjetja pod

nobenim pogojem ne spadajo v najlepši in najmirnejši del mesta, v neposredno bližino mestnega parka, temveč na periferijo ali pa v okolico mesta ... industrijska in tovarniška podjetja sploh, ki molestrirajo sosesčino z dimom, smradom, ropotom ali sličnimi pojavi, ne smejo graditi v sredini mesta.« (PAM, MOM 399/16486/1934)

Čeprav so dvorišča za hišami gotovo površine, namenjene predvsem stanovalcem hiše, sta zlasti dvorišča v strogem središču mesta kljub občasnim pritožbam že v preteklosti dopolnjevali ponudba obrtnikov, njihovih pomočnikov in vajencev ter navzočnost strank.

Literatura in viri

- ADRESAR DRAVSKE banovine. Ljubljana 1935.
 ADRESAR ZA mesto Maribor. Maribor 1931.
 ADRESS-BUCH der Stadt Marburg. Maribor 1884.
 ADRESSBUCH UND Wohnungs-anzeiger der Stadt Marburg a/D. Maribor 1899.
 BAŠ, Franjo 1932: Vodnik po Mariboru. Ljubljana.
 - - 1933: Gradbena slika Maribora v začetku 19. stoletja. Maribor, 41-63.
 CURK, Jože 1991: Urbana in gradbena zgodovina Maribora. Maribor skozi stoletja. Maribor, 511-563.
 FERLEŽ, Jerneja 1999: Dvorišča kot sestavina načina življenja Mariborčanov. Magistrska naloga. Tipkopis. Maribor.
 GRADBENI zakon. Ljubljana 1931.
 LESKOVEC, Antoša 1991: Razvoj gospodarstva v Mariboru 1752-1941. Maribor skozi stoletja. Maribor, 313-414
 MARBURGER Schreib-Kalender. Maribor 1910.
 MARIBORSKI ADRESAR 1925. Maribor 1925.
 PAM, MOM, posamični spisi.
 PAM, MOM - gradbeni spisi 1919-1941.
 PAM, Uprava za gradnje in regulacijo.
 STAVBNI red za vojvodino štajersko, razun poglavnega mesta Gradca. Občni deželni zakonik 1857, 2. oddelek, št. 5, 46-88.

